

HILVERSOMS HISTORIE

DUITSE DIENSTBODEN IN HILVERSUM

De migratie van Duitse dienstboden naar Hilversum in de periode van 1 januari 1919 tot 1 januari 1925.

door
Helma Ketelaar

Dit artikel van Helma Ketelaar (1958) is gebaseerd op haar doctoraalscriptie over dit onderwerp waarmee ze eind augustus 1988 haar studie Economische- en Sociale Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam afsloot.

Helma woont in Hilversum, is lid van Albertus Perk en werkt als Sales representative bij RAET Technische Service Centrum te Utrecht.

Inleiding

In het begin van de twintigste eeuw waren de beroepsmogelijkheden voor vrouwen beperkt. Dit gold niet alleen voor Duitsland, maar voor Europa in haar geheel en voor het grootste deel van de rest van de wereld. Het dienstbodenberoep werd door veel vrouwen uitgeoefend.¹

Onder een dienstbode versta ik een vrouw, die huishoudelijk werk verricht in een gezinshuishouding, waar zij ook woont. Voor haar arbeid krijgt zij kost, inwoning en een geldelijke vergoeding. Er waren in de periode van 1 januari 1919 tot 1 januari 1925 ook dienstboden, die niet bij hun werkgever inwoonden.² Deze groep laat ik in dit artikel buiten beschouwing, aangezien dit niet op de Duitse dienstboden van toepassing was.

Het dienstbodenberoep werd als een eerbaar beroep gezien. Binnen de huishouding van het werkgeefstersgezin zou de dienstbode bescherming genieten tegen de onvrouwelijke sfeer van de arbeidswereld buitenshuis.³ Daarbij gaf het huishoudelijk werk haar een gedegen voorbereiding op haar toekomstige taak als huisvrouw. Het dienstbodenberoep vervulde zo een brugfunctie naar het doel dat de meeste meisjes voor ogen stond: het huwelijk.⁴ Door de omstandigheden waaronder de dienstboden haar beroep uitoefenden – lange werkdagen, weinig vrije tijd, intern bij het werkgeefstersgezin – trok het dienstbodenberoep bijna uitsluitend jonge, ongehuwde vrouwen.⁵

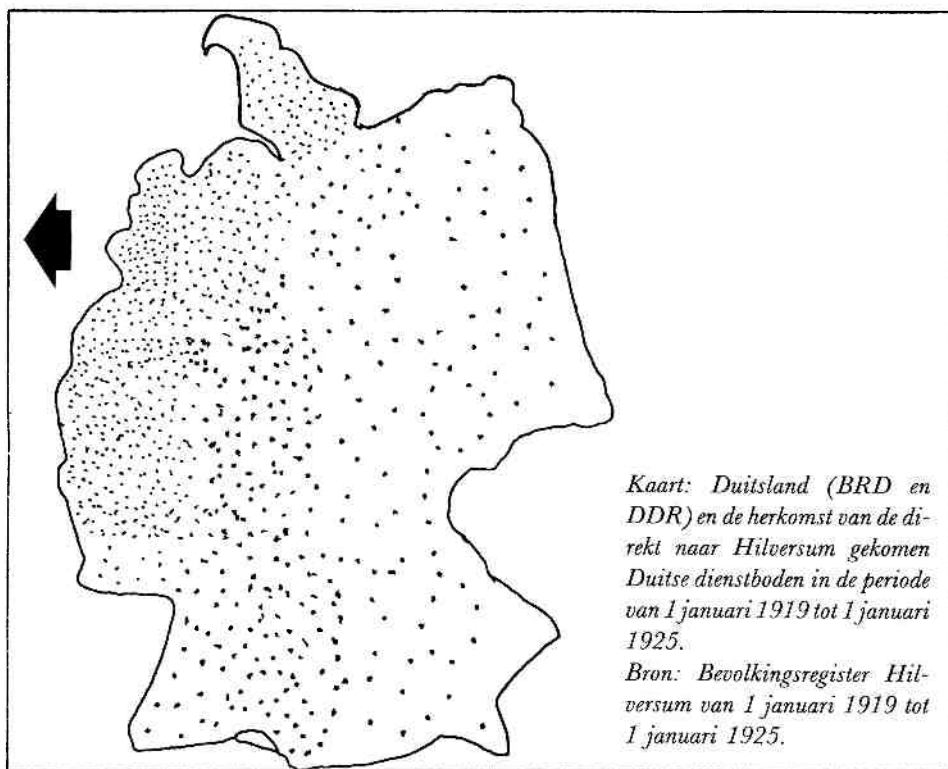
Tijdelijke migratie

De groep vrouwen, waarop dit onderzoek gericht is, trok niet zoals de meeste groepen dienstboden van het platteland naar de stad, maar van het vaderland naar een buurland om daar als dienstbode te gaan werken. De vrouwen migreerden van Duitsland naar Nederland.

Het was niet de eerste keer, dat er een groep Duitse arbeidskrachten (tijdelijk) naar Nederland migreerde. Dit kwam ook in de negentiende eeuw voor. Toen waren het Duitse mannen, die (tijdelijk) naar Nederland kwamen om te werken.⁶ Uit een onderzoek naar Amsterdam omstreeks 1800 bleek, dat in die tijd een aantal Duitse vrouwen naar Amsterdam migreerden. Zij vonden grotendeels werk als dienstbode.⁷

Het feit dat na de eerste wereldoorlog zo'n omvangrijke groep vrouwen zelfstandig van het vaderland naar een buurland migreerde om daar te werken, gaf de migratie van de Duitse vrouwen naar Nederland een specifiek karakter.

Het was binnen het bestek van de scriptie niet haalbaar om in alle bevolkingsarchieven in Nederland onderzoek te doen naar de komst van Duitse dienstboden naar Ne-

derland in de genoemde periode. Ik heb gekozen voor een Nederlandse gemeente, waarvan ik de indruk had, dat daar in de periode van 1919 tot 1925 Duitse dienstboden konden worden aangetroffen. Hierbij ben ik onder meer afgegaan op de reeds in de onderzoeksperiode aanwezige ruime villawijken in Hilversum. Uit de beschikbare arbeidsgegevens bleek, dat in de periode van 1919 tot 1925 veel dienstboden in Hilversum werkzaam waren, zodat ik verwachtte, dat in deze periode ook veel Duitse dienstboden in Hilversum terecht waren gekomen. Daarnaast heeft natuurlijk het feit, dat ik zelf in Hilversum woon een rol gespeeld in de keuze van de plaats, waarin dit onderzoek gedaan is.

Maatschappelijke ontwikkelingen in Duitsland

Duitsland ondervond van de eerste wereldoorlog veel blijvende schade. Het had belangrijke gebieden verloren en verplichtte zich door het tekenen van de Vrede van Versailles tot herstelbetalingen. Dit resulteerde in een enorme economische malaise, waardoor het land kampte met een enorme inflatie. Hierdoor daalde de waarde van de Duitse mark aanzienlijk. Daarnaast kende Duitsland vele politieke onlusten, staatsgrepen en politieke moorden. Eind 1923 kwam er rust in Duitsland, zowel op politiek als op economische gebied. Tot eind 1929 kende Duitsland een periode van relatieve rust.⁸ In de periode van 1919 tot 1925 waren de inkomsten van de vrouwen zeer welkom, daar er in heel Duitsland veel armoede in de gezinnen was. Wanneer de vrouwen als dienstboden werkten, was er geen zorg voor het levensonderhoud voor hen. Zij verdienden immers haar eigen kost en inwoning plus een geldelijke vergoeding.

STRAAT en HUISNUMMER	VORIGE WOONPLAATS	Getal personen		Kerk- genootschap	Met of zonder getuig- schrift	AANMERKING
		M.	V.			
<i>Vermeer 3</i>	<i>Amstelm</i>		<i>1</i>	<i>R.K.</i>	<i>.</i>	<i>1919</i>
<i>Pravenstr 14</i>	<i>Schagen</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>R.K.</i>	<i>.</i>	
<i>Reeuwijk 6</i>	<i>Amstertam</i>		<i>1</i>	<i>R.K.</i>	<i>..</i>	<i>o.b. Duits</i>
<i>Vaartstr. 59</i>	<i>Spaarnburg</i>		<i>1</i>	<i>Geen</i>	<i>.</i>	
<i>L. de hof 7</i>	<i>Apelvoorn</i>	<i>1</i>		<i>"</i>	<i>.</i>	
	<i>"</i>		<i>1</i>	<i>"</i>	<i>.</i>	
<i>Silvestr 14</i>	<i>Paris</i>		<i>1</i>	<i>"</i>	<i>2.</i>	<i>z. b.</i>
<i>Koninginnestr. 87</i>	<i>Merkrade</i>		<i>1</i>	<i>R.K.</i>	<i>"</i>	<i>o.b.</i>
<i>Groen 44</i>	<i>Estingen</i>	<i>1</i>		<i>"</i>	<i>"</i>	<i>z. b. Ned.</i>
<i>Kerst 5</i>	<i>Mühlstuf</i>		<i>1</i>	<i>"</i>	<i>"</i>	<i>o.b. Duits</i>
<i>Onnastr 55</i>	<i>Roningew</i>		<i>1</i>	<i>R.K.</i>	<i>m.</i>	

Fragment uit het aankomstenboek van de gemeente Hilversum. In de kolom 'Aanmerking' werd aangetekend, dat de in Hilversum binnengekomen vrouw een Duitse dienstbode was.

Maatschappelijke ontwikkelingen in Nederland

Nederland ondervond weinig blijvende schade van de eerste wereldoorlog. Hierdoor kon een Duitse dienstbode haar hier verdiende gulden voor steeds meer Duitse marken inwisselen. Zo kon zij door in Nederland als dienstbode te werken haar familie in Duitsland beter financieel bijstaan dan wanneer ze in Duitsland zou werken en in Duitse marken zou krijgen uitbetaald.

Hoewel de meeste vrouwen in de huiselijke diensten werkzaam waren, had dit werk niet altijd de voorkeur van de vrouwen zelf. Het dienstbodenberoep gaf de vrouwen weinig vrijheid en toen na 1900 de alternatieve arbeidsmogelijkheden voor vrouwen toenamen, ontstond er een tekort aan dienstboden. Dit werd wel de dienstbodenkwestie genoemd.⁹ Dit tekort aan dienstboden was niet alleen een probleem van Nederland, meerdere landen in Europa kampten ermee.

Komst van Duitse dienstboden naar Hilversum

Uit onderzoek in het bevolkingsregister van de gemeente Hilversum bleek, dat in 1919 de trek van de Duitse vrouwen naar Hilversum begon. Het aantal vrouwen dat in de loop van de jaren naar Hilversum kwam is af te lezen in tabel 1.

Van 845 van de 1.100 vrouwen die rechtstreeks uit Duitsland naar Hilversum kwamen heb ik kunnen achterhalen vanuit welke plaats in Duitsland zij naar Hilversum zijn gekomen. Zie de gestippelde kaart van Duitsland. Hoewel er concentratiegebieden aan te wijzen zijn, mag uit de herkomst van de vrouwen blijken, dat in heel Duitsland een oorzaak aanwezig was, waardoor vrouwen in Nederland als dienstbode gingen werken.

De Duitse vrouwen, die vanuit Nederland naar Hilversum kwamen, legden over het algemeen niet zulke grote afstanden af. Van deze vrouwen kwam 62.7% uit Amsterdam, 't Gooi, Utrecht en Baarn.

Tabel 1. Aantal gearriveerde Duitse dienstboden in Hilversum en het aandeel dat de direkt uit Duitsland afkomstige Duitse dienstboden daarin hadden in de periode van 1 januari 1919 tot 1 januari 1925.

<i>Jaar</i>	<i>Totaal aantal</i>	<i>Aantal direkt uit Duitsland.</i>	<i>%</i>
1919	5	5	100.0
1920	87	79	90.8
1921	179	159*	88.8
1922	429	391	91.1
1923	433	350	80.8
1924	193	116	60.1
Totaal	1.326	1.100	83.0

Bron: Bevolkingsregister Hilversum van 1 januari 1919 tot 1 januari 1925.

* 1921 volkstelling.

Gezellige avond voor Duitse dienstboden.

Situatie in Hilversum

In 1909 waren bij de beroepstelling 2.103 dienstboden geteld in Hilversum. Dit aantal was in 1930 gestegen naar 2.949. In de jaarboeken van de gemeente Hilversum zijn statistieken van de Gemeentearbeidsbeurs van Hilversum opgenomen. Hieruit blijkt, dat tot 1922 het aanbod van vrouwelijk huispersoneel kleiner was dan de vraag ernaar. In 1922 en 1923 was het aanbod groter dan de vraag, terwijl in 1924 het aanbod weer

kleiner was dan de vraag. Eerder bleek al, dat in 1922 en 1923 veel Duitse dienstboden naar Hilversum kwamen. Alleen wanneer die jaren geen groot vertrek van Duitse dienstboden uit Hilversum kenden, kan het aantal Duitse dienstboden invloed hebben gehad op de vraag naar en het aanbod van vrouwelijk huispersoneel in Hilversum in de jaren 1922 en 1923.

Uit tabel 2 blijkt dat de Duitse dienstboden pas in grote getale uit Hilversum weggingen toen de economische situatie in Duitsland verbeterd was. Van de 863 vrouwen die in de periode van 1919 tot 1925 uit Hilversum vertrokken zijn 556 vrouwen naar Duitsland gegaan.

Tabel 2. Aantal in Hilversum gearriveerde, vertrokken en aanwezige dienstboden in de periode van 1 januari 1919 tot 1 januari 1925.

Jaar	Aantal gearriveerden		Aantal vertrokken		Aantal aanwezigen	
	jaar	cumul.	jaar	cumul.	jaar	cumul.
1919	5	5	2	2	3	3
1920	87	92	12	14	75	78
1921	179	271	55	69	124	202
1922	429	700	109	178	320	522
1923	433	1.133	195	373	238	760
1924	193	1.326	490	863	-297	463

Bron: Bevolkingsregister Hilversum van 1 januari 1919 tot 1 januari 1925.

Relatief kort verblijf

De Duitse dienstboden kwamen niet voor lange tijd naar Hilversum. Van de Duitse dienstboden bleef 65% niet langer dan twee jaar in Hilversum, terwijl 82% binnen drie jaar uit Hilversum vertrok. Maar liefst 90% van de Duitse dienstboden in Hilversum was na vier jaar niet meer in Hilversum aanwezig.

De jaarverslagen van de Gemeentearbeidsbeurs bevestigen het vermoeden, dat de aanwezigheid van de grote aantallen Duitse dienstboden in 1922 en 1923 invloed hadden op de verzadiging van de arbeidsmarkt van de bedrijfstak Huiselijke diensten. In de verslagen over de jaren 1922 en 1923 meldde men, dat de afdeling voor de bemiddeling voor vrouwen leed onder de aanwezigheid van de Duitse dienstboden, terwijl

Biedt zich aan op 15 Maart
of 1 April een
Duitsch Meisje
24 jaar, die reeds gediend heeft
en bekend is met alle huisar-
beid. Goed op de hoogte met
koken en naaien. Te bevragen
Naarderstraat 7, HILVERSUM,
's avonds na 6 uur:

Er biedt zich aan een net
Duitsch Meisje
v.g.g.v. en bekend met alle
huiselijke bezigheden, goed kun-
nende koken. Brieven onder no.
7522 Bureau DE GOOISCHE
POST, HILVERSUM.

*Twee personeelsadvertenties uit De Gooische
Post van 25 februari en 25 maart 1922.*

Ambtenaren van de Gemeentearbeidsbeurs van Hilversum. (circa 1930) Uit het jaarverslag van 1924 blijkt, dat in die jaren vrouwelijke ambtenaren aanwezig waren, die zich speciaal met de bemiddeling van vrouwen bezighielden.

in 1924 in het jaarverslag van de Gemeentearbeidsbeurs te Hilversum de terugloop van de Duitse dienstboden medeverantwoordelijk gesteld werd voor de verhoogde plaatsingskans van vrouwen boven de achttien jaar.¹⁰

Blijkbaar speelde de arbeidsmogelijkheid geen doorslaggevende rol in de motivatie van de Duitse dienstboden om naar Hilversum te komen, want hoewel er in 1924 werkgelegenheid voor hen was, gingen de vrouwen toch massaal terug naar Duitsland. De Duitse mark was weer meer waard en meer stabiel en ook politiek kende Duitsland meer rust. De economische en mogelijk ook politieke redenen van de Duitse vrouwen om naar Hilversum te migreren om als dienstboden te gaan werken waren verdwenen. Het internationale karakter van de zogenaamde dienstbodenkwestie maakte het de Duitse vrouwen mogelijk terug te keren naar Duitsland, omdat ook daar werkgelegenheid voor dienstboden was.

In de volgende *Eigen Perk* zal ik onder meer ingaan op de bemiddeling naar Hilversum en de opvang van de Duitse dienstbode in Hilversum (met name door vrouwenverenigingen en de kerken, waarbij de protestantse kerken gezamenlijk de opvang organiseerden). Ik zoek voor dit artikel nog een aantal illustraties. Mocht u foto's hebben van Duitse dienstboden in Hilversum in de periode 1919 tot 1925 dan zou ik dat graag via de redactie van dit blad van u vernemen.

(wordt vervolgd)

Notenapparaat

1. Ingrid Wittmann, "'Echte Weiblichkeit ist einen Dienen' – Die Hausgehiifin in der Weimarer Republik und im Nationalsozialismus", in: Frauengruppe Faschismusforschung, (ed.), *Mutterkreuz und Ar-*

In het gebouw van de H. C. J. M. V. organiseerde een door de Hilversumse protestantse kerken opgericht comité avonden voor Duitse dienstboden. Meer hierover in het volgende artikel.

beitsbuch, (Frankfurt am Main 1981), 26. Barbara Henkes, Hanneke Oosterhof, *Kaatje ben je boven?, leven en werken van Nederlandse dienstbodes 1900 – 1940*, (Nijmegen 1979), 14.

2. Jannie Poelstra, "Dienstboden tussen arbeiders emburgerstand", in: *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* 5, 1981 (jrg. 2, nr. 1), 47.

3. Henkes, Oosterhof, *Kaatje ben je boven?*, 15.

4. Jannie Poelstra, "Dienstboden tussen arbeiders en burgerstand", 64.

5. Wittmann, "Echte Weiblichkeit ist ein Dienen", 30.

6. Gerda van Asselt, "Die Hollandganger: gastarbeid in 19e eeuw", in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, Amsterdam februari 1976 [jrg. 2]), 4 – 42.

7. Herman Diederiks, *Een stad in verval*, Amsterdam omstreeks 1800, (Meppel 1982) 132.

8. Gustav Stolper, *Deutsche Wirtschaft seit 1870*, (Tübingen 1966 [2]) 87 – 88.

9. Th. van Lier, "arbeidsbemiddeling tusschen Nederland en Duitschland", in: *Tijdschrift van de Nederlandse Werkloosheidsraad*, nr ? 1933, 109 – 123.

10. "Gemeentearbeidsbeurs te Hilversum. Verslag over het jaar 1922.", in: *Verslag van den toestand der gemeente Hilversum over het jaar 1922*, (Hilversum 1923), 8. "Gemeentearbeidsbeurs Hilversum verslag 1923", 7. "Gemeentearbeidsbeurs Hilversum verslag 1924", 8.